

10. Регіональні аспекти міжнародних відносин. URL: http://stud.com.ua/36573/politologiya/regionalni_aspekti_mizhnarodnih_vidnosin (дата звернення: 12.02.2018)

11. Звіт Президії АЕН України на щорічних загальних зборах 12-13 травня 2017 р. проект. Вісник економічної науки України. 2017. № 1. С. 181-189

Євгеній Куриляк

к.е.н., викладач

Тернопільський національний економічний університет

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ ЛІДЕРСЬКОГО ТИПУ У РОЗВИНУТИХ КРАЇНАХ ТА КРАЇНАХ З РИНКАМИ, ЩО ФОРМУЮТЬСЯ

Домінуючою тенденцією розвитку економіки у перші десятиліття XXI століття є перехід від п'ятого до шостого технологічного укладу. Вона призводить до зростання дистанціювання окремих країн і компаній, в економіці яких домінують наукоємна і високотехнологічна складові, від тих, де ці фактори мають не вирішальний, а, скоріше, допоміжний характер. Орієнтуючись на нові умови, більшість країн світу формує стратегії свого розвитку, ключовими факторами яких є, насамперед, знання і інновації. Відповідно розробляються механізми, метою яких є використання цих факторів для сталого економічного розвитку, забезпечення вищої зайнятості і вирішення соціальних завдань.

Значна робота по забезпеченню інноваційного розвитку проводиться у Європейському Союзі. Для нього характерним є розробка єдиної політики кластеризації як для розвинутих країн-членів, так і для країн з ринками, що розвиваються. Її цілі і шляхи здійснення визначені у новій європейській стратегії економічного розвитку на друге десятиліття XXI століття, яка була прийнята Європейською Радою у 2010 році і отримала назву «Європа 2020». Серед її ініціатив центральне місце посіли заходи загальноєвропейського і національних рівнів, визначені як створення «Інноваційного союзу»¹. Ця ініціатива є об'єднанням зусиль з метою створення і впровадження інноваційної стратегії ЄС, що знаходить втілення у Європейському інноваційному плані². Вона забезпечує стимулювання цілісного інноваційного ланцюжка від ідеї до ринка готової продукції і на цій основі розвиток інноваційної економіки та побудову єдиного європейського ринку інновацій з метою досягнення вищої конкурентоспроможності з лідерами світового ринку.

У реалізації ініціативи «Інноваційного союзу» з 2010 року важливу роль відіграє «Табло Інноваційного союзу – Innovation Union Scoreboard». Воно змінило інший документ – «Європейське інноваційне табло – European Innovation Scoreboard», розрахунки для якого здійснювалися з 2000 року. Таблиця Інноваційного союзу є системою оцінювання рівня розвитку інноваційної економіки 27 країн-членів ЄС та Хорватії, Сербії, Туреччини, Ісландії, Македонії, Норвегії і Швейцарії. Вона здійснюється шляхом агрегування 25 показників, які організовані у три підсистеми і інтегруються в на вершині у показник Summary Innovation Index (SII). Цей показник використовується також для цілей формування інноваційних рейтингів регіонів.

Розвиток економіки країн Європейського Союзу, попри зростаючі темпи у довгостроковому вимірі, ще не забезпечив повного використання переваг єдиного

¹ Всього «Стратегією 2020» передбачено сім ініціатив: «Інноваційний союз», «Молодь у русі», «Електронна стратегія», «Європа ефективних ресурсів», «Промислова політика епохи глобалізації», «Стратегія нових спеціальностей і робочих місць», «Європейська платформа проти бідності».

² Зміст цього документу обнародовано у жовтні 2010 року. Див.: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of Regions. Europe 2020 Flagship Initiative Innovation Union. SEC(2010) 1161. Brussels, 6.10.2010 http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/innovation-union-communication_en.pdf#view=fit&pagemode=none.

європейського ринку. З огляду на це, стратегія «Європа – 2020», що схвалена Європейською Комісією, спрямовує держави-члени на збільшення потужності Євросоюзу і зростання життєвого рівня громадян. Цілі європейського розвитку сфокусовуються на підвищення конкурентоспроможності ЄС, продуктивності, потенціалу для зростання та економічного зближення. Нова стратегія концентрується на ключових сферах: знаннях та інноваціях, вищій зайнятості та соціальному залученні³. Ефективним напрямком досягнення цілей економічного розвитку у всіх країнах ЄС вважається розвиток кластерних форм підприємництва, завдяки яким формуються зв'язки між корпоративним сектором, інвестиційними, посередницькими, науковими, навчальними та суспільними організаціями регіонів різних типів. Європейська практика засвідчила, що нині технічний прогрес забезпечують не роз'єднанні підприємства, а їх мережеві об'єднання кластерного характеру. Одночасно вона показала, що чимало кластерів обмежують свої зусилля на використанні поверхових резервів. Проте, нарощування позицій світового лідерства потребує переходу за точку перетину, біля якої опинилися європейські кластери у посткризовому бізнес середовищі. Для цього формуються нові підходи до створення і функціонування кластерів, які заслуговують на вивчення і творче використання.

Тенденції розвитку кластерів і оцінка нових ідей є в полі зору європейських дослідників постійно. Переважна більшість досліджень мають вибіркового характеру і концентруються на вивченні досвіду окремих кластерів. Серед системних аналітичних матеріалів заслуговує на увагу дослідження, підготовлене Генеральним директором Європейської Комісії з підприємництва і промисловості (Enterprise and Industry Directorate-General) у співпраці з генеральними директоратами з наукових досліджень (Research Directorate-General) і регіональної політики (Regional Policy Directorate-General)⁴. Спробу систематизувати зарубіжний досвід здійснено Радою з розвитку підприємництва Республіки Білорусь за Програмою розвитку ООН «Формування сприятливих адміністративних, правових і економічних умов для розвитку підприємництва на основі активізації діалогу держави і приватного сектору»⁵. Серед публікацій українських авторів системний характер мають роботи В. Гейця⁶, С. Соколенка⁷ і Л. Федулової⁸. Певна інформація акумульована на порталі «Українські кластери», що об'єднав учасників регіональних кластерів – підприємців, науковців і місцеві органи влади. Проте останні ініціативи ще не знайшли інформаційного й аналітичного узагальнення. Це стосується і Європейського референдуму щодо кластерів.

За кластерною політикою і кількістю програм, що забезпечують її реалізацію, безперечним світовим лідером є Європа. Щонайменше, вона перебуває серед найбільш активних регіонів у світовій економіці. Вже багато років відомі кластерні ініціативи Каталонії і країни Басків в Іспанії, Венето в Італії, Софія-Антиполіс у Франції, деякі виробничі об'єднання Шотландії, Данії та Нідерландів. В останні роки активізували використання кластерів ряд регіонів Австрії, Чехії та Великої Британії. У рамках національних ініціатив набувають інноваційного розвитку кластери Німеччини, Франції, Швеції та Фінляндія.

³ Лісабонську стратегію» має змінити нова програма розвитку «Європа 2020 / Євробюлетень. – 18.01.2010. – С. 16 // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/news/238694.html>

⁴ Innovation Clusters in Europe: a statistical analysis and overview of current policy support / [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.central2013.eu/fileadmin/user_upload/Downloads/Tools_Resources/Cluster.pdf.

⁵ Развитие кластеров: сущность, актуальные подходы, зарубежный опыт. – Минск: «ГЕСЕИ», 2008. – 72 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.cluster.by/files/Klastery1.pdf>.

⁶ Геєць В. Кластери і мережеві структури в економіці – тема досить цікава, але на сьогодні ще не до кінця вивчена // Економіст. - № 10. – 2008. – С. 10-11.

⁷ Соколенко С. Производственные системы глобализации: Сети. Альянсы. Партнёрства. Кластеры / С. Соколенко // К.: Логос, 202. 654 с.

⁸ Федулова Л.І. Кластерна політика в системі забезпечення технологічного розвитку регіонів [Електронний ресурс] / Л.І Федулова // Економічні науки. Серія «Регіональна економіка». – 2010. – № 7(27). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/en_re/2010_7_5/20.pdf.

Розвитку мережі кластерів сприяла широкомасштабна робота, що проводилася Європейською Комісією. По-перше, опосередкований (проте, значний) вплив на ці процеси справила програма єдиного ринку (Single Market Program - SMP) через формування такого середовища бізнесу, яке стимулювало пошук нових організаційних форм економічного розвитку⁹. По-друге, безпосередній вплив на розвиток кластерів справила Європейська Комісія через загальноєвропейські програми підтримки зусиль з розвитку кластерів на національних та регіональних рівнях. Зокрема, Інноваційна програма конкурентоспроможності, Структурні фонди, і 7-а Рамкова програма включають в себе широкий спектр підтримки заходів з розвитку кластерів, інноваційності та конкурентоспроможності.

Попри успіхи у розвитку регіональних і національних економік Європи, що уможливлено значною мірою завдяки кластерній політиці, нині стає очевидним і те, що потенціал існуючих кластерів у своїй сукупності ще не є вирішальним фактором досягнення світового лідерства. Завдання, які визначені у програмі економічного і соціального розвитку «Європа 2020», потребують конструювання такого механізму, який «перевір» би економіку на рейки нової якості. Йдеться про забезпечення стабільності європейської економічної моделі, насамперед, в аспектах конкурентоздатності, інноваційності та економіки знань¹⁰. Більшість кластерів на початок 20-х років ХХІ століття цим завданням вже або ще не відповідали. Тому автори «Європейського меморандуму щодо кластерів» зробили висновок про те, що європейська кластерна політика знаходиться у критичній точці перетину. Перехід на вищий щабель потребує кардинальних змін у політиці кластеризації на основі скоординованих дій на трьох рівнях. Насамперед, якісно нові підходи мають набути виконавчі агентства, які реалізують кластерну політику на національному, регіональному і місцевому рівнях. По-друге, з урахуванням глобальної конкуренції має розроблятися політика підтримки кластерів з боку міністерств і місцевих органів влади. Зрештою, з орієнтацію на завдання «Європи 2020» повинні перебудуватися європейські інституції, що відповідають чи спеціалізуються на кластерній проблематиці, і започаткувати торування по шляху з напрямком до кластерів світового рівня.

У другому десятилітті ХХІ століття Європейський Союз зробив ставку на динамічні кластери, які спроможні розвивати унікальні якості, що мають місце у кожній з країн, кожному національному і європейському регіоні потенціал посилення позицій співтовариства у світовій економіці. Як правило, регіони, які мають у своєму складі великий портфель інноваційних лідерів, процвітають і, навпаки, регіони, в яких не сформовані кластерні утворення, відстають у соціально-економічному розвитку. Глобалізація призвела до зростання переваги регіонів із сильними кластерами порівняно з тими, які не спроможні визначити і розвинути профіль своєї виключної спеціалізації або неподібності¹¹.

У «Європейському меморандумі щодо кластерів» визначаються п'ять критеріїв, яким мають відповідати динамічні кластери. По-перше, вони являють собою основну рушійну силу інновацій і процвітання, допомагаючи регіонам у розвитку своєї виробничої унікальності. По-друге, кластери мають розвиватися природним шляхом на конкурентних ринках без затримки з боку владних структур і набути необхідного рівня конкурентоспроможності з використанням економічного потенціалу регіону. По-третє, успішні кластери є в регіонах, в яких повною мірою використовуються стимули конкуренції і які самі є конкурентоспроможними з іншими регіонами. Для цього розвиток європейської

⁹ Див.: Sauner-Leroy J.-B. The impact of the implementation of the Single Market Programme on productive efficiency and on mark-ups in the European Union manufacturing industry / Jacques-Bernard Sauner-Leroy // Economic Papers. – N° 192 September 2003

¹⁰ Лісабонську стратегію» має змінити нова програма розвитку «Європа 2020 / Євробюлетень. – 18.01.2010 // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://eu.prostir.ua/news/238694.html>

¹¹ Див.: Sölvell Ö. EU Cluster Mapping and Strengthening Clusters in Europe / Örjan Sölvell, Christian Ketels, Göran Lindqvist // The European Cluster Observatory, Center for Strategy and Competitiveness, CSC. – Europe INNOVA Paper № 12: European Communities, 2009. – P. 12

політики буде здійснюватися у напрямку подальшого усунення бар'єрів для торгівлі та посиленні вимог до покращення навколишнього середовища з тим, щоб безперешкодно розвивалися конкурентоспроможні кластери і усувалися з ринку слабкі і неперспективні кластерні угруповання. В четвертих, Європа потребує такої співпраці між компаніями, державними установами, науковими і освітніми закладами та іншого роду організаціями, які орієнтуються на високі результати, не зважаючи на рамки адміністративних меж. У п'ятих, для сильних кластерів притаманно те, що вони стають і помітнішими, і привабливішими, якщо вони мають стійкі зв'язки з іншими кластерами за межами своїх регіонів і країн. Європа має більшою мірою плекати транснаціональне міжкластерне співробітництво та зв'язки між організаціями, які розвивають політику і практику кластеризації, що орієнтовані на обмін кращим досвідом.

Європейська кластерна політика – динамічний процес, який безперервно розвивається на основі ґрунтовних і всебічних досліджень. У цілому в ЄС кластери розглядаються в якості інструменту політики. Більше того, вважається певне втручання доцільним, якщо є загрози зменшення здатності кластеру забезпечити таке протікання спільної діяльності, яке сприяє зростанню ефективності. Потреба в координації виникає, зокрема, у випадках, коли окремі члени кластеру пошукують інвестиції переважно для розвитку своєї фірми без огляду на реалізацію спільних цілей консорціуму. Інші випадки регулювання функціонування кластеру відповідно з політичною спрямованістю всіх рівнів управління пов'язані із існуванням інформаційної асиметрії. Вона виражається в тому, що навіть за умов наявності у всіх кооперованих членів стимулу до отримання запланованого результату, знання для прийняття вірних рішень «розсіяні» між багатьма зацікавленими сторонами. Ще один сценарій, пов'язаний із інформаційною асиметрією, характеризується складністю для менеджменту врахування їх впливу як на сьогоднішній день, так і на майбутнє.

Кластерна політика, розробляється на різних рівнях управління, але фундаментальне значення для них має загальноєвропейська. В авангарді її реалізації знаходяться динамічні кластери, котрі у своїй діяльності орієнтуються на неї. Кожний етап розвитку потребує формулювання системи принципів кластерної політики, які відповідають особливостям майбутнього періоду. У Європейському Союзі визначені п'ять підходів до сучасної кластерної політики, які враховують глобальні тенденції розвитку світової економіки та сучасний стан соціально-економічного розвитку Європи.

Насамперед, європейська кластерна політика орієнтуватиметься на підтримку створення і зростання динамічних інноваційних кластерів та регіональну концентрацію знань, обумовлених синтезом кооперації і конкуренції водночас як у міжнародному просторі, так і в середині європейських країн на ринках, відкритість яких зростатиме. Ця позиція виражається новим терміном "coopetition", який є поєднанням двох слів: кооперація і конкуренція.

При розробці європейської кластерної політики мають застосовуватися науково обґрунтовані стратегії і методи оцінок наслідків рішень, що приймаються. Для цього рекомендується використовувати якомога ширший комплекс джерел, в тому числі науково-методичні розробки Європейської кластерної обсерваторії.

Програми і стратегії, що складаються на європейському, національному і регіональному рівнях, повинні бути основою, на які спираються розробники концепції і бізнес-плану діяльності певного кластеру. При цьому мають враховуватися унікальні потреби кластеру у використанні інструментів, що створені для реалізації кластерної політики.

Підтримка кластерних ініціатив не повинна нівелювати роль конкуренції між суб'єктами ринкової економіки за найкращі умови виробництва, вигідну позицію на ринку і обмежувати її можливості у регулюванні попиту і пропозиції, які урівноважують ринкові ціни. З огляду на це великі кластерні програми мають розвиватися лише за умови суттєвої необхідності на основі відкритих конкурсів при концентрації системи політичних

інструментів на їх забезпечені з тим, щоб отримати високі результати, збільшити зайнятість та сприяти міграції капіталу з депресивних кластерів до інших сфер економіки.

Дотримання законів конкуренції у європейській кластерній політиці виражається також у вимогах надання підтримки державним органам національного і регіонального рівнів, задіяних у процесах створення нових кластерів. Вона вважається доцільною за умови розробки портфельних підходів з використанням існуючих ресурсів і сприяння структурним змінам у кластерах, які втратили свої конкурентні переваги. Це є фактором, який забезпечив в Європі зростання кількості нових кластерів. Як свідчить досвід Польщі, у цій одній з найбільших економік Європи до березня 2012 року було реалізовано 212 кластерних ініціатив¹². Їх засновниками стали переважно підприємства, що свідчить про високу ступінь самоорганізації і співробітництва у діловому середовищі.

У системі підтримки кластерних ініціатив важлива увага приділяється інтеграції кластерним зусиллям з кросс-кластерною (горизонтальною) політикою, пов'язуючи їх на основі дотримання принципів прямого і зворотного зв'язку. Ефективність подібного роду заходів можуть забезпечити посилення співпраці підприємств і організацій із спільними бізнес-інтересами у сфері виробничої спеціалізації на випуску однотипної продукції на базі подібності технології і впровадження спільної стратегії збуту.

Розробка кросс-кластерної політики організації виробництва і збуту має сприяти розвитку ключових бізнес-процесів від розвитку бренду, особливо в аспектах створення нового продукту до управління споживачем та ланцюжками постачань. Об'єднання підприємств у кластери горизонтального типу дозволяє концентрувати зусилля на «вихованні» лояльності споживача, створенні системи взаємодії із посередниками насамперед методами розробки кросс-кластерних програм та розміщувати заявки на продукцію.

Консультативна група з питань кластероутворення при формулюванні принципів підтримки цих процесів не могла не враховувати наявність конкурентних переваг, які мають місце в Європі завдяки створенню союзу 27-ми держав. Ці аспекти знайшли своє вираження в останньому, п'ятому принципі блоку підтримки зусиль державних органів на національному і регіональному рівнях. У Європейському кластерному меморандумі зазначається, що їх підтримка має орієнтуватися на оновлення загальноєвропейського інноваційного середовища шляхом розвитку провідних ринків, збільшення обсягу і доступності ризикового капіталу, проведення досліджень глобального значення та інвестиції в інноваційний потенціал.

Консультативна група з питань кластероутворення у «Європейському меморандумі щодо кластерів» визначила нову роль європейських інституцій у розвитку кластерів в сучасних умовах. При цьому особливе значення надано Європейській Комісії, Комітету по справах регіонів і Європейському інвестиційному банку. Вони забезпечують фінансування основної частини заходів, орієнтованих на підтримку кластерних ініціатив. Тому в якості найпершого завдання цих європейських інституцій визначено оптимізація різноманітних програм задля ефективного використання наявних інструментів.

Для європейської політики притаманна орієнтація на зниження диспропорцій у розвитку окремих регіонів при прискореному розвитку периферійних і депресивних економік. Фінансове забезпечення цих процесів на загальноєвропейському рівні здійснюється з централізованого Європейського фонду регіонального розвитку з 1975 року. Ідеї кластерної політики розвиваються таким чином, щоб надати цим процесам нових імпульсів. З огляду на це визначається завдання перегляду впливу існуючої політики на кластери і структурні зміни в напрямку більш ефективного географічного розподілу економічної діяльності у всій Європі.

Зростання кількості кластерів – це процес посилення регіоналізації. Проте, він несе в собі загрози автаркії, що треба передбачати і створювати інструменти широкої відкритості

¹² Кластеры в Польше. – Варшава: Польское агентство развития предпринимательства, 2012. – С. 8

кластерів для співробітництва як у національному, так і у глобальному просторі. Для формування кластерів світового рівня умовою вирішення такого завдання є спрямування підтримки цілеспрямованої транснаціональної кооперації між кластерами, наприклад, у таких сферах як фінансування і розвиток компетенцій за допомогою нових політичних інструментів і з огляду на відносини між сусідніми державами, а також особливі потреби окремих кластерів.

З метою створення зворотного зв'язку між європейськими структурами і процесами кластероутворення кластерна політика має дотримуватися ще двох принципів. Йдеться про продовження розповсюдження нейтральної інформації про кластери, потенціал регіонів у розвитку інновацій, їх кластерну політику та вплив кластерної політики на економічне процвітання регіонів шляхом безперервного накопичення таких даних Європейською кластерною обсерваторією. Крім того, мають надаватися ефективні відкриті платформи задля подальшого полегшення транснаціональної кооперації, а також повинна бути створена консультативна і спостережна наглядова група, на яку покладатимуться консультативні і дорадчі функції, пов'язані із реалізацією ідей «Європейського меморандуму щодо кластерів».

Аналіз «Європейського меморандуму щодо кластерів» показує, що в ньому вироблена методологія, що може успішно застосовуватися як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються. Значною мірою це пояснюється тим, що меморандум ініційований представниками регіональних і національних виконавчих агентств. Для розвитку процесів кластеризації можна вичленити чотири елементи «Європейського меморандуму щодо кластерів», що мають враховуватися розробниками нових проєктів: а). модель динамічного кластеру; визначення функцій агентів щодо реалізації національної і наднаціональної кластерної політики; спрямування економічної політики на підтримку зусиль державних органів національного і регіонального рівнів на органічне включення кластерів в систему адміністративно-територіального розвитку; визначення завдань адміністративних органів та фінансово-банківських інституцій у сфері кластеризації.

Європейський досвід кластеризації свідчить про те, що політика минулих років в цілому дала позитивний ефект. Разом з тим, зміна завдань соціально-економічного розвитку відповідно до нинішнього етапу глобалізації і регіоналізації, нові умови конкуренції на міжнародному ринку спричиняють потребу в її удосконаленні. Принципи Європейської кластерної політики «4x5» є основою для розробки концепцій рамкового характеру, які забезпечать визначення основних позицій стратегії, орієнтованої на підтримку освіти та розвиток кластерів світового класу. Вони повинні бути адаптовані до умов розвитку і реформування економіки України.

Ірина Любезна

к.е.н., доцент

Тернопільський національний економічний університет

Віталій Шалаковський

слухач магістерської програми

Тернопільський національний економічний університет

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Ефективне і раціональне використання земельних ресурсів має важливе значення для національної економіки України. Земля є обмеженим природним ресурсом, тому суспільство повинно розумно та ощадливо розпоряджатися своїм національним багатством. Еколого-економічна оцінка сучасного стану земельно-ресурсного потенціалу, рівня використання земельних ресурсів, екологічної ситуації в цілому свідчить про дуже небезпечні тенденції.